

بررسی وضعیت مالیات بر

شرکت‌ها در اقتصاد ایران

محمد راستی*

چکیده

این مقاله ابتدا به بررسی فلسفه وجودی مالیات بر شرکت‌ها و آثار آن می‌پردازد. سپس وضعیت مالیات بر شرکت‌ها را در ایران طی سال‌های اخیر تشریح می‌کند. آنگاه آثار نرخ‌های بالای مالیات بر شرکت‌ها و پیامدهای کاهش آن نرخ‌ها را بررسی می‌کند. با مطالعه این بررسی مشخص خواهد شد که همراه با کاهش بسیار زیاد نرخ‌های مالیات بر شرکت‌ها در سال‌های اخیر، درآمدهای دولت از راه مالیات بر شرکت‌ها افزایش یافته است. بنابراین، توصیه می‌شود با توجه به آثار و تبعات متفاوتی که نرخ‌های مالیاتی ممکن است در هر اقتصادی داشته باشند، بازنگری و تحقیق بیش‌تری در مورد لزوم تغییر دادن یا تغییر ندادن این نرخ‌ها در نظام مالیاتی ایران انجام شود. البته این تحقیق و بررسی باید با توجه به وضعیت کل نظام مالیاتی، نظام یارانه‌ای، همچنین کل ساختار اقتصادی ایران و واقعیت‌های

* کارشناس ارشد توسعه اقتصادی و برنامه‌ریزی

Email: m_rasti2@hotmail.com

آن صورت پذیرد.

مقدمه

مالیات یکی از مسائل مهم اقتصادی هر جامعه است، تأثیر مالیات و سیاست‌های مالیاتی بر امور اقتصادی بر همگان روشن است. دولت از محل درآمدهایی که کسب می‌کند، قادر به تأمین هزینه‌های موجود است. بنابراین، مالیات‌ها از یک سو نقش بسیار مهمی در تأمین منابع مالی دولت و از سوی دیگر در تنظیم امور اقتصادی جامعه دارند و از این نظر بسیار مهم و حساسند. قوانین مالیاتی نه تنها باید متضمن ایجاد درآمد برای دولت باشند، بلکه باید اهداف دیگری را هم در نظر داشته باشند و با اتخاذ یک سیاست مالیاتی مناسب، به مثابه عاملی برای رشد و توسعه اقتصادی، مورد توجه قرار گیرند. یک نظام مالیاتی علاوه بر این اهداف باید دارای مشخصه‌های اساسی دیگری نیز باشد و آن قابلیت وصول سریع و به اجرا درآمدن آسان با حداقل هزینه است. قوانین مالیاتی باید جامع بوده و در آن‌ها نکات یا مواد متضاد وجود نداشته باشد، و با در نظر گرفتن اهداف مورد نظر، باید به آسانی مورد استفاده قرار گیرند. رشد اقتصادی به موازات عدالت اجتماعی در جریان دستیابی به توزیع برابر درآمد و ثروت، پدیده‌ای است که در جهان امروز دارای اهمیت خاص و ابعادی متفاوت است؛ به عبارت دیگر، در صورتی رشد اقتصادی به توسعه می‌انجامد که به بهبود وضع اقتصادی گروه‌های پایین جامعه کمک کند.^۱

در میان انواع مالیات‌ها آثار منفی مالیات بر شرکت‌ها که در بازده خالص سرمایه بروز می‌کند، دارای اهمیت خاصی است. در گذشته، نرخ‌های تصاعدی و متعدد ماده ۱۳۱ قانون مالیات‌های مستقیم که به مالیات‌ها به صورت یک منبع درآمد و بدون توجه به آثار تخصیصی آن توجه می‌کرد، علاوه بر فشار زیاد بر درآمد و سود شرکت‌ها یک عامل مهم برای فرار و کم‌گویی مالیاتی نیز محسوب می‌شد.

فرار مالیاتی برای شرکت‌هایی که به فعالیت‌های خدماتی و بازرگانی اشتغال دارند، بسیار ساده‌تر از تولیدکنندگان است. در واقع کم و بیش وضعیت اقتصادی و تولیدی یک

۱. وزارت امور اقتصادی و دارایی، «بررسی اقتصادی مالیات بر شرکت‌ها»، معاونت امور اقتصادی، بهار ۱۳۷۳.

بنگاه صنعتی با توجه به تولیدات ملموس، آشکار بودن نسبی قیمت‌ها و حضور در بازار بسیار روشن‌تر از بنگاه‌های تجاری و خدماتی است. در نتیجه، امکان فرار و کم‌گویی این بنگاه‌ها کم‌تر و بار مالیاتی آن‌ها بیش‌تر است. از سوی دیگر به علت نرخ‌های تصاعدی، این بنگاه‌ها (شرکت‌های تولیدی) با فشار مالیاتی یکسانی روبه‌رو نیستند و بعضی از شرکت‌ها گاه به علت مشکلات نظام اجرایی و وجود نارسایی‌های تشخیص و ممیزی، مالیات کم‌تری پرداخته یا از پرداخت مالیات فرار کرده‌اند. این بی‌عدالتی در اجرا و جمع‌آوری مالیات‌ها، فشار مالیاتی را بر گروهی که گرفتار ممیزی هستند، مضاعف کرده است.^۱

در این مقاله پس از بررسی علل وجودی مالیات بر شرکت‌ها و آثار آن، به تبیین وضعیت مالیات بر شرکت‌ها در ایران طی سال‌های اخیر پرداخته می‌شود. همچنین آثار نرخ‌های بالای مالیات بر شرکت‌ها و کاهش آن نرخ‌ها بررسی می‌گردد.

دلایل وجودی و آثار مالیات بر شرکت‌ها

قبل از توصیف و تحلیل آثار مالیات بر شرکت‌ها، به این پرسش باید پاسخ داده شود که آیا امکان توجیه یک نظام مالیاتی ویژه برای شرکت‌ها وجود دارد یا خیر. چنان‌که می‌دانیم تنها اشخاص حقیقی دارای توانایی پرداخت مالیات هستند. بنابراین، سؤال این است که به چه دلیل از فعالیت شرکت‌ها مالیات گرفته شود. آیا این مسئله کفایت نمی‌کند که از درآمد مالکان شرکت‌ها از طریق درآمد اشخاص، مالیات گرفته شود؟

دلایلی برای تفکیک مالیات بر شرکت‌ها بیان شده است. برخی از صاحب‌نظران معتقدند که شرکت‌ها، به ویژه شرکت‌های بزرگ، هویتی مشخص و متمایز از اشخاص دارند. شرکت‌های بزرگ دارای هزاران سهامدارند، و مالکان و سهامداران آن‌ها مدیران این گونه شرکت‌ها را به شکل غیر سختگیرانه‌ای کنترل می‌کنند. اکثر اقتصاددانان موافق این نظرند که در شرکت‌های بزرگ بین مالکیت و مدیریت تفکیک وجود دارد و این امر مشکلات

۱. دفتر بررسی‌های اقتصادی، «مالیات شرکت‌ها و منطق اقتصادی، هر کدام به یک سو می‌روند»، مجلس و پژوهش، شماره ۲۴، فروردین و اردیبهشت ۱۳۷۷.

مهمی برای این که چگونه یک شرکت به وظایف خود عمل می کند، ایجاد کرده است. دلیل دیگر برای گرفتن مالیات از شرکت‌ها این نکته است که شرکت‌ها تعدادی امتیازات و تسهیلاتی خاص از جامعه دریافت می کنند، و مالیات بر شرکت می توان به مثابه هزینه یا شهریه استفاده از این منافع در نظر گرفت. با وجود این، مالیات بسیار ساختارمند و پیچیده است. در واقع دلیلی وجود ندارد که قبول کنیم درآمدهای پرداخته شده با منافع به دست آمده تقریباً برابر است.^۱

مالیات بر سود مانند مالیات بر شرکت‌ها آثار مستقیم و غیرمستقیم زیادی بر تولید دارد که مهم ترین آن‌ها عبارتند از:

۱. مالیات بر شرکت، توانایی شرکت‌ها را برای سرمایه گذاری با استفاده از منابع مالی داخلی شرکت کاهش و آن‌ها را زیر فشار قرار می دهد که از منابع مالی خارجی (در بازار پول) استفاده کنند.

۲. مالیات بالا ممکن است تمایل به نوآوری، اقدام برای تولیدات جدید، تطبیق با روش‌های اصلاح شده تولید یا فناوری جدید را کاهش دهد. تمامی موارد فوق دارای مخاطره یا ریسک هستند. در واقع در حالت خوش بینانه و در صورت موفقیت آن‌ها، سهم زیادی از منافع به دست آمده به صورت مالیات به دولت تعلق می گیرد.

۳. مالیات بالا ممکن است باعث اتلاف منابع و ناکارایی شود. زمانی که هزینه‌های تولید، مخارج پذیرفته شده برای مقصود مالیاتی به حساب می آیند، مدیران شرکت‌ها انگیزه کم تری برای صرفه جویی و کاهش هزینه‌ها دارند.

۴. مالیات بر شرکت به همان اندازه که بازدهی سود سهامداران را کاهش می دهد، انگیزه آن‌ها را نیز برای سرمایه گذاری در صنعت کم می کند. سرمایه گذاری یک عامل مهم در رشد اقتصادی است و مالیات بر شرکت نه تنها بر عملکرد شرکت‌ها تأثیر می گذارد، بلکه بر عملکرد کل اقتصاد نیز مؤثر است.^۲

1. Rosen, Harvey. S., "Public Finance", Irwin and Toppan, 1988.

2. Trotman – Dickenson D. I., "Economics of the Public Sector", Macmillan, 1996.

بررسی وضعیت مالیات بر شرکت‌ها

در این قسمت به بررسی وضعیت مالیات بر شرکت‌ها در چند سال اخیر می‌پردازیم. جدول ۱ میزان مالیات بر شرکت‌ها به قیمت جاری، درصد تغییرات آن در هر سال نسبت به سال قبل و همچنین سهم مالیات بر شرکت‌ها در کل مالیات‌های مستقیم، کل درآمدهای مالیاتی و کل درآمدهای دولت را نشان می‌دهد.

جدول ۱- مالیات بر شرکت‌ها و سهم آن‌ها

سال	موضوع	میزان مالیات بر شرکت‌ها به قیمت جاری (میلیارد ریال)	درصد افزایش نسبت به سال قبل	نسبت مالیات بر شرکت‌ها به کل مالیات‌های مستقیم (درصد)	نسبت مالیات بر شرکت‌ها به کل درآمدهای مالیاتی (درصد)	نسبت مالیات بر شرکت‌ها به کل درآمدهای دولت (درصد)
۱۳۷۹		۱۱۲۹۵/۵	۱۲/۴	۵۸	۳۱	۱۰/۸
۱۳۸۰		۱۲۳۷۱/۹	۹/۵	۵۴	۳۰	۹/۹
۱۳۸۱		۱۴۷۵۸/۴	۱۹/۳	۵۸	۲۹	۸/۹
۱۳۸۲		۲۰۳۷۵/۷	۳۸/۱	۶۴	۳۱	۶/۵

مأخذ: نماگرهای اقتصادی بانک مرکزی

چنان‌که در جدول دیده می‌شود، سهم مالیات بر شرکت‌ها در کل مالیات‌های مستقیم و همچنین کل درآمدهای مالیاتی زیاد است؛ اما این سهم در کل درآمدهای دولت (مالیاتی و غیرمالیاتی) چندان زیاد نیست؛ برای مثال این سهم در سال ۱۳۸۰ (سال تصویب قانون اصلاح موادی از قانون مالیات‌های مستقیم) کم‌تر از ۱۰ درصد (۹/۹ درصد) بوده است. بنابراین علی‌رغم آن‌که در درآمدهای مالیاتی، بر مالیات بر شرکت‌ها فشار مالیاتی وجود داشته، سهم مزبور در کل درآمدهای دولت (مالیاتی و غیرمالیاتی) به نسبت دو مورد فوق بالا نبوده است.

بررسی آثار نرخ‌های بالای مالیات بر شرکت‌ها در اقتصاد ایران

جدول ۲، نرخ مالیات بر شرکت و سود سهام را در کشورهای مختلف نشان می‌دهد. در این

جدول، دیده می‌شود که قبل از اصلاحیه اخیر قانون مالیات‌های مستقیم، ایران یکی از کشورهایایی بوده که بالاترین نرخ مالیات بر شرکت‌ها (در مجموع) را داشته است؛ اما پس از تصویب قانون اصلاح موادی از قانون مالیات‌های مستقیم در سال ۱۳۸۰، این وضعیت کاملاً متفاوت و ایران دارای پایین‌ترین نرخ‌های مالیات بر شرکت‌ها در جهان شده است.

جدول ۲- مالیات بر شرکت‌ها در بعضی از کشورها

نرخ مالیات بر سود سهام (درصد)	نرخ مالیات بر شرکت (درصد)	موضوع کشور	نرخ مالیات بر سود سهام (درصد)	نرخ مالیات بر شرکت (درصد)	موضوع کشور
۱۰	۲۵-۴۰	کوبا	۰-۳۵	۳۵	آرژانتین
۰	۵-۵۵	کویت	۱۵	۳۰	آذربایجان
۰	۲۸	مالزی	۲۵	۳۹	بلژیک
۰	۱۲-۲۵	عمان	۲۰	۲۰-۳۵	قبرس
۲۰	۳۲	لهستان	۲۵	۳۵	چک
۰	۱۰-۳۵	قطر	۰	۴۰	مصر
۱۵	۳۵	روسیه	۲۵	۳۳/۳	فرانسه
۰	۲۵-۴۵	عربستان سعودی	۵-۱۰	۱۸	بلغارستان
۱۶	۳۵	سنگال	۰	۱۶	هنگ کنگ
۰	۲۶	سنگاپور	۱۲-۵۴	۱۰	ایران (قبل از اصلاحیه)
۲۵	۳۵	اسپانیا	۰	۲۵	ایران (بعد از اصلاحیه)
۱۵	۳۳	ازبکستان	۰	۳۲	ایرلند
۰	۲۰	امارات	۱۵	۳۰	قزاقستان
۱۵	۲۰-۳۵	هندوستان	۲۵	۳۰	آلمان
۲۰	۱۶-۲۸	کره	۲۰	۳۰	چین
۱۵	۱۵-۵۰	تایوان	۱۶/۵	۳۸/۵	کامرون

مأخذ: وزارت امور اقتصادی و دارایی

در واقع نرخ‌های نهایی بالای مالیات بر شرکت‌ها (با توجه به سقف‌های پایین مالیاتی

که به خاطر وجود تورم در کشور وجود داشت) به همراه وجود عوارض مختلف و نپذیرفتن ممیزان مالیاتی برخی هزینه‌ها را فشار شدیدی بر شرکت‌ها ایجاد کرده و به راحتی نرخ نهایی مالیات بر شرکت را تا حد ۷۵ درصد و حتی بیش تر (با توجه به درصد نپذیرفتن هزینه‌های قابل قبول شرکت‌ها) افزایش داده بود. این امر با توجه به ناکارایی مطلوب سازمان تشخیص مالیات، به افزایش انگیزه حساب‌سازی، فرار مالیاتی، گسترش حجم اقتصاد غیررسمی، فساد اداری، کاهش فرهنگ صداقت در جامعه و کاهش تولید و اشتغال منجر شده بود. گفتنی که فرار مالیاتی شرکت‌های خدماتی و بازرگانی بسیار ساده‌تر از شرکت‌های تولیدی و صنعتی است.

در واقع میان ریسک و بازدهی فرار مالیاتی شرکت‌ها در نظام مالیاتی ایران تناسبی وجود نداشت؛ به این معنا که نرخ‌های بالای مالیاتی، بازدهی و منافع فرار مالیاتی را برای شرکت‌ها به شدت افزایش داده بود و از طرف دیگر ریسک فرار مالیاتی (با توجه به ناکارآمدی سازمان تشخیص و همچنین جرایم ناکافی) پایین بود. بنابراین، ریسک و بازدهی هیچ گونه تناسبی با همدیگر نداشت و این وضعیت به حجم بالای فرار مالیاتی می‌انجامید. لذا ضروری بود که از یک طرف با کاهش زیاد نرخ‌های مالیاتی بر شرکت‌ها (به خصوص شرکت‌های تولیدی و صنعتی)، به کاهش بازدهی فرار مالیاتی اقدام گردد و از طرف دیگر با افزایش زیاد جریمه‌های تخلفات مالیاتی و همچنین بهبود عملکرد سازمان تشخیص، ریسک ناشی از فرار مالیاتی افزایش داده شود. نتیجه این فرایند علاوه بر کاهش حجم فرار مالیاتی و حجم بازار غیررسمی، آثار مثبت فراوان دیگری، مانند کاهش فشار بر شرکت‌های تولیدی و صنعتی و افزایش سطح تولید و اشتغال، کاهش فساد اداری، کاهش انگیزه حساب‌سازی، تقویت فرهنگ صداقت در جامعه و سرانجام افزایش درآمد مالیاتی دولت را، در بلندمدت به همراه خواهد داشت.

بررسی تأثیر کاهش نرخ مالیات بر شرکت‌ها بر درآمدهای دولت

چنان که قبلاً گفته شد، علی‌رغم سهم بالای مالیات بر شرکت‌ها در کل مالیات‌های مستقیم

و کل درآمدهای مالیاتی، این سهم در کل درآمدهای دولت (مالیاتی و غیرمالیاتی) چندان بالا نبوده است (کمتر از ۱۰ درصد در سال ۱۳۸۰). این در حالی است که تقریباً نیمی از مقدار فوق به شرکت‌های دولتی تعلق داشته است. بنابراین در صورت کاهش زیاد نرخ مالیات بر شرکت‌ها (با توجه به این که سهم مالیات بر کل شرکت‌ها حداکثر ۱۰ درصد و سهم مالیات بر شرکت‌های خصوصی حداکثر ۵ تا ۶ درصد بوده است)، درآمدهای دولت در عمل در حد سهم ۵ تا ۶ درصدی مالیات بر شرکت‌های خصوصی کاهش می‌یافته است؛ اما این میزان کاهش درآمدهای دولت (که مهم‌ترین نگرانی ناشی از کاهش نرخ مالیات بر شرکت‌ها بوده است) در برابر آثار و فواید مثبت فراوان گفته شده، ناچیز به نظر می‌رسد.

هر چند که این امر محتمل بوده که کاهش نرخ مالیات بر شرکت‌ها به همراه افزایش جرایم و تخلفات مالیاتی و اصلاح عملکرد سازمان تشخیص در بلندمدت باعث افزایش درآمدهای مالیاتی دولت شود، اما این مهم در کوتاه مدت اتفاق افتاده است. چنان که در جدول ۳ با مقایسه نرخ رشد مالیات بر شرکت‌ها و نرخ تورم دیده می‌شود، میزان مالیات بر شرکت‌ها به قیمت ثابت در سال‌های پایانی قبل از کاهش نرخ (۱۳۷۹-۱۳۸۰) کاهش و در مقابل، این مقدار پس از کاهش نرخ مالیاتی در سال‌های ۱۳۸۱-۱۳۸۲ افزایش یافته است.

جدول ۳- میزان مالیات بر شرکت‌ها و نرخ تورم

موضوع	سال	میزان مالیات بر شرکت‌ها به قیمت جاری (میلیارد ریال)	درصد افزایش نسبت به سال قبل (درصد)	نرخ تورم (درصد)	رشد مالیات بر شرکت‌ها به قیمت ثابت (درصد)
		۱۱۲۹۵/۵	۱۲/۴	۱۲/۶	-۰/۲
۱۲۳۷۱/۹	۹/۵	۱۱/۴	-۱/۹		
۱۴۷۵۸/۴	۱۹/۳	۱۵/۸	۳/۵		
۲۰۳۷۵/۷	۳۸/۱	۱۵/۶	۲۲/۵		

مأخذ: نماگرهای اقتصادی بانک مرکزی

این مهم در حالی اتفاق افتاده که با توجه به کاهش بالای نرخ مالیات بر شرکت‌ها و

افزایش دامنه هزینه‌های قابل قبول، نرخ پایانی این نوع از مالیات تقریباً به $\frac{1}{3}$ قبل (۲۵ درصد به جای ۷۵ درصد) کاهش یافته است. در واقع کاهش شدید نرخ مالیات بر شرکت‌ها علاوه بر فواید و آثار مثبتی که داشته، باعث افزایش درآمدهای مالیاتی دولت در کوتاه‌مدت نیز شده است؛ در حالی که به نظر می‌رسد این امر در بلندمدت روی خواهد داد. بنابراین، لازم است با توجه به واقعیت‌های اقتصادی ایران در مورد نرخ مالیات بر شرکت‌ها و امکان کاهش بیش‌تر آن بررسی‌های بیش‌تری صورت پذیرد.

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

با توجه به مطالب گفته شده، از جمله آثار نامطلوب نرخ‌های بالای مالیاتی و همچنین افزایش درآمدهای مالیات بر شرکت‌ها پس از کاهش زیاد نرخ‌های مالیاتی، ضروری به نظر می‌رسد که تجدیدنظر و بررسی بیش‌تری با توجه به واقعیت‌های نظام مالیاتی و ساختارهای اقتصادی ایران در مورد امکان تغییر مجدد نرخ مالیات بر شرکت‌ها صورت پذیرد. تجربه اخیر بیانگر آن است که بسیاری از مسائل اقتصاد ایران چندان پیچیده و حل‌شدنی نیستند و با تحقیق و بررسی مختصر و نگاه همه‌جانبه به مسائل اقتصادی می‌توان بسیاری از تنگناها و موانع اقتصادی را (حداقل در یک سطح پذیرفته شده و لازم) برطرف کرد. البته شایان گفتن است که هر گونه تغییر وضعیت باید با مطالعه و احتیاط کامل صورت پذیرد؛ برای مثال مالیات بر شرکت‌ها و حتی مالیات‌های مستقیم، تنها جزئی از نظام مالیه عمومی کشور هستند و هر اصلاحی در آن‌ها باید با توجه به وضعیت مالیات‌های غیرمستقیم و حتی وضعیت نظام یارانه‌ای کشور و همچنین با توجه به کل ساختار و واقعیت‌های اقتصادی کشورهای در حال توسعه و به‌طور خاص ایران، صورت پذیرد.

منابع و مأخذ

۱. ماسگریو، ریچارد و ماسگریو، پگی. *مالیه عمومی در تئوری و عمل*. ترجمه مسعود محمدی و یدالله ابراهیمی فر، سازمان برنامه و بودجه، ۱۳۷۲.
۲. وزارت امور اقتصادی و دارایی. «بررسی اقتصادی مالیات بر شرکت‌ها»، معاونت امور اقتصادی، بهار ۱۳۷۳.
۳. ماهنامه اقتصاد ایران، شماره ۲۱، آبان ۱۳۷۹.
۴. نماگرهای اقتصادی بانک مرکزی.

5. Rosen, Harvey S., "Public Finance", Irwin and Toppan, 1988.

6. Trotman_Dickenson D. I., "Economics of the Public Sector", Macmillan, 1996.

